

Hrabák, Josef

Některé zvláštnosti literárního procesu v starší době

In: Hrabák, Josef. *K metodologii studia starší české literatury*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 50-64

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119305>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV.

NĚKTERÉ ZVLÁŠTNOSTI LITERÁRNÍHO PROCESU V STARŠÍ DOBĚ

V úvodních úvahách jsem se zmínil o významu studia starší literatury pro pracovníka v oboru literatury nové. Nyní se podíváme na problém z druhé strany. Úspěšné studium starší literatury (pokud jde o literaturu, která se dále vyvíjí) se nesmí stát „světem pro sebe“, ale musí se spojovat se studiem literatury nové, opírat se o jeho výsledky. Plné chápání a správné hodnocení staré literatury je možné jen pod zorným úhlem literárního snažení dnešního. Vývojovou křivku je totiž nutno sledovat celou, jak jsem již uvedl; pro studium starší literatury to znamená tolik, že si u každého díla musíme uvědomovat jeho vývojové souvislosti sahající až do dneška. Každý literární fakt starší doby je součástí souvislého proudu, který je stále živý a který pokračuje ještě dnes. Dnešek však představuje poslední vývojové stadium, a proto smysl vývoje v starší době můžeme plně postihnout jen tehdy, jestliže se na něj díváme z dnešního vývojového stupně a jestliže hledáme zpětným pohledem ony vývojové tendence, které k dnešku v starší době směřovaly. Tímto pohledem také ztratí studium staré literatury svou zdánlivou samoúčelnost a odtrženost od soudobých otázek literárního života. Nenadsadím, jestliže řeknu, že všechny základní vývojové tendence dnešního literárního snažení mají své kořeny už v staré době, že jsou pokračováním tendencí, které již v staré době připravovaly dnešní vývojovou fázi.

Když se díváme na starší literaturu z hlediska dnešního literárního snažení, snadno však můžeme podlehnout přenášení dnešních hledisek do starší doby a vydáme se nebezpečí, že budeme starší literární tvorbu chápat nehistoricky. Tento nehistorický přístup k problémům starší literatury má za následek, že nám uniká její specifičnost a její problematika se zjednodušuje i zkresluje mechanickým přenášením teoretických poznatků vyvozených jen ze studia literatury nové. To hrozí zejména při líčení literárního procesu, které se v literatuře opírá zpravidla o střídání literárních směrů a proudů nebo k nim aspoň přihlíží. Protože se tato otázka jeví v starší literatuře poněkud jinak než v literatuře 19. a 20. století, hodlám jí věnovat teoretickou pozornost.

1. Podstata literárních proudů a literárních směrů

Podstatu literárních směrů a jejich úlohu v literárním procesu vystihl přehledně L. I. Timofejev.¹⁾ Jeho východiskem je pojem umělecká metoda; nazývá tak spisovatelův postoj ke skutečnosti, který je v podstatě dvojitý, *realistický* a *romantický*.²⁾ V historickém vývoji se obě tyto základní umělecké metody projevují různě, přitom však v určité době je si řada spisovatelů blízká svými ideově uměleckými zvláštnostmi. Tito spisovatelé představují *literární směr*. V určité době různé směry na sebe navzájem působí a bojují mezi sebou. Jejich boj dává ráz *literárnímu procesu*.³⁾

Timofejevovo pojetí literárního směru je propracováno v podstatě pro literaturu od konce 18. století, ale dá se aplikovat i na literární vývoj starších období, a proto bude i nám východiskem. Dříve si však musíme uvědomit předpoklady Timofejevova pojetí, které jsou samozřejmě pro literární život od konce 18. století, nikoli však pro literární život starší doby.

V první řadě toto pojetí předpokládá, že je veškerá literární tvorba dané doby potenciálně přístupná co nejšířší pospolitosti a že má rozhodující úlohu v celé národní kultuře. Kdyby totiž literatura nebyla aspoň potenciálně majetkem celé národní pospolitosti nebo aspoň její rozhodující většiny, nebyla by schopna zasahovat hluboko do sociálního života; mohla by se obracet jen k určitým vrstvám a skupinám, nikoli však k celku, takže by sice odrážela společenské rozpory, ale nemohla by plnit společenskou funkci do té míry, jako když se obrací k celé národní pospolitosti. Uvedu příklad. Díla kritického realismu v 19. století byla přístupna stejně stoupenům pokroku jako stoupenům reakce, a proto se s nimi museli vyrovnávat i jeho odpůrci, kteří poznávali díla realistická a reagovali na ně. Tak docházelo k boji literárních směrů. Tam, kde není možnost, aby se díla vyjadřující názory určité skupiny obracela i k stoupenům protivné strany, bojová funkce literatury je omezena a boj „směrů“ nemůže v plné míře probíhat. Má-li tedy mít literární směr plnou životnost, musí být dána potenciální možnost, aby se díla tohoto směru obracela i k nepřátelské straně, aby mohlo dojít k boji literárních směrů.

Druhým předpokladem zmíněného pojetí je ústřední postavení písemnictví v slovesné kultuře. Literární směry by totiž neměly plného odůvodnění při převaze slovesnosti ústní nad písemnictvím. Kdyby bylo těžiště slovesné kultury v ústní slovesnosti, nemohlo by se rozčlenění na literární směry dobře vyvinout už proto,

¹⁾ Leonid Ivanovič Timofejev, *Teorie literatury*, Moskva 1948, český překlad (Theorie literatury) 1953 (podle rejstříku); t ý ž, *Problemy teorii literatury*, Moskva 1955, kap. 6, str. 162—175; t ý ž, *Osnovy teorii literatury*, Moskva 1959 (podle rejstříku); srov. též Lidija Vasiljevna Š e p i l o v a, *Vvedenijsje v literaturovedenijsje*, Moskva 1956, kap. 10, str. 269—290.

²⁾ Lépe by snad bylo říkat realistický a ne-realistický.

³⁾ Timofejev užívá ve stejném významu termínů *literaturnoje tečenije* a *literaturnoje napravlenije*; jak ukáží dále, bylo by dobře oba tyto pojmy navzájem odlišit a užívat termínů *literární směr* a *literární proud* ve zvláštním významu.

že by nebyla možná potenciální přístupnost slovesné tvorby v celém jejím rozsahu; ve společnosti, kde převládá tvorba ústní, národní pospolitost si vybírá a udržuje v povědomí jen to, co je jejímu myšlení a cítění blízké, ostatek nevejde prostě do oběhu, ve společenském vědomí není místa pro koexistenci děl, která by proti sobě bojovala. Nechci tím snad říci, že by ústní slovesnost představovala celistvost nediferencovanou, ale její diferenciaci nemůže nabýt tak ostré podoby, že by se vyvinuly protikladné literární směry, jaké jsou běžné v moderních literaturách.

Oba tyto předpoklady jsou splněny v literaturách nových, a proto je není třeba při studiu nových literatur zvláště uvádět a rozebírat; v literaturách starších je tomu však jinak. Protože tam bylo písemnictví dlouho majetkem jen malé části národní pospolitosti a literární život měl proto podobu jinou, než jakou má dnes, rozčleňovala se literatura jinak, jak uvidíme dále. Dříve se však musíme zastavit ještě u dvou problémů: jak ohraničit literární směr a jak se na formování a průběhu literárního směru podílejí činitelé subjektivní povahy.

1. Zde mi jde o to, jak daleko má jít abstrakce při srovnávání uměleckých stylů jednotlivých autorů, jak mnoho autorů a škol máme uvádět na společného jmenovatele jednoho literárního směru. Realistická metoda (i její antiteze) např. má v historickém vývoji mnoho realizací, a proto literární historik musí uvažovat, jak veliká abstrakce je účelná, jak veliké literárněhistorické celky má vytvářet. Jistě nesmíme ztotožňovat se „směry“ všechny literární skupiny a skupinky, které se objevují a někdy samy sebe za „směry“ vydávají, ale na druhé straně se musíme bránit zevšeobecnění příliš velikému, pohledu z perspektivy příliš vysoké, který by nivelizoval. Proto je nutno stanovit teoreticky odůvodněné rozpětí, v němž se může literární historik pohybovat. Obecně platnou formuli nalézt nelze, protože se perspektiva bude nutně měnit podle toho, jak podrobný obraz literárního života hodláme podávat (při stručném nastínu bude shrnutí jistě větší než při obrazu prokresleném, a naopak), ale přece jen lze určit jakési meze, v nichž může literární historik pracovat. Na jedné straně je nesporné, že abstrakce nesmí být nikdy tak veliká, aby se ztratil obraz boje literárních směrů v určitém období, na druhé straně však nesmíme jít do takových podrobností, při nichž by se ztratila hlavní vývojová linie ve změní školiček, které konec konců směřují k stejnému cíli.

První nebezpečí hrozí zejména při studiu starších literárních období, kde se může snadno stát, že ztotožníme literární proud s celou epochou; tak by např. nebylo správné, kdybychom kladli na úroveň literárního proudu renesanci, neboť zde jde o celou epochu. Při tak veliké abstrakci bychom nemohli sledovat rozrůznění literárního života uvnitř epoch, vyhledat napětí, které dávalo literárnímu životu jednotlivých epoch ráz.

Druhé nebezpečí zase hrozí spíše při studiu literatur nových, kde snadno dostane literární historik tříšť směřečků a škol, které by měl uvést na společného jmenovatele. Nemá smysl registrovat každou kavárenskou skupinu, ale je třeba vybrat ony tendence, v kterých je vidět hlavní vývojový proud a v nichž se projevovalo

napětí nesoucí v dané době vývoj. Do jakých podrobností zde půjdeme, to je ovšem dáno podrobností obrazu, který chceme podat.

2. Za skutečný literární směr lze pokládat jen takový pohyb, který má v sobě prvky uvědomělosti. Nutnou složkou toho, čemu říkáme literární směr, je pocit společných cílů, který je sdílen stejně autory jako publikem; proto je integrální součástí literárního směru vedle umělecké tvorby i účast kritiky a publicistiky. Pocit společných cílů bývá tak silný, že se formulují společné programy a že, se svádějí umělecké půtky a boje. Právě díky tomu se literatura stává uvědomělou tvorbou a ztrácí svou živelnost. Tam, kde je literární život příliš rozrůzněn, literární historik ovšem musí příbuzné školy a skupiny shrnovat, tj. nesmí se omezit jen na činitele subjektivní, ale důležitější musí být pro něj činitelé objektivní.

Je však třeba zdůraznit, že se stupeň uvědomělosti mění a vyvíjí. U literatur starších se sotva dá již na počátku literárního vývoje mluvit o uvědomělosti nějakých směrů — ta se vyvíjela velmi pomalu — ale pro současný literární život je tato uvědomělost věcí samozřejmou. Proto by se měl v literární historii dělat rozdíl mezi pojmy *literární proud* a *literární směr*. Jako proud bych definoval v podstatě živelný pohyb jedním směrem, kdežto jako směr bych definoval jen takový pohyb, který je uvědomělý a je proto i subjektivně pocítován jako úsilí o stejné cíle, takže si vytváří svou teoretickou a publicistickou bázi. Pod společný proud lze zahrnout i několik „směrů“, které si jsou blízké svým objektivním významem, ale kde není teoretického uvědomění společných cílů. Za hlavní rozdíl mezi proudy a směry bych pokládal právě tuto otázku uvědomělosti a živelnosti.

Literární život je souhra tvůrců i publika. Proto také literární směr je nesen nejen tvůrci, ale i publikem. Literární boje nejsou sváděny jen o aplikaci určité metody, ale i o publikum. Zkoumání literárního vývoje tedy nesmí pouštět ze zřetele otázky publika, způsob konzumpce literatury v dané době a otázky s tím související. Bez těchto zřetelů by byl výklad literárního vývoje kusý.

Uvedená hlediska vystupují do popředí se stupňovanou naléhavostí právě při studiu starších literárních období. Je to jednak proto, že se zde pracuje zpravidla s velkým časovým rozpětím, které už samo vyvolává potřebu větší abstrakce a většího zobecnování, než jak je tomu u literárních období novějších a u literatury současné (i když v starších dobách byla literární produkce daleko chudší), jednak proto, že se ve starší době literatura vyvíjela za specifických podmínek odlišných od podmínek literárního života dnešního. Právě tyto odlišné podmínky literárního života a zvláštní začlenění literatury do společnosti v starší době nebývají vždy dostatečně zkoumány a nepočítá se vždy s nimi v žádoucí míře. Proto jim věnuji dále pozornost, ovšem jen potud, pokud mají bezprostřední vztah k našemu tématu.

2. Poznámky o historickém chápání a hodnocení starší literatury

Historické chápání starších literárních děl je obtížné už pro naznačenou zvláštnost spočívající v tom, že po celý středověk převažovala ústní slovesnost nad písemnictvím a tuto ústní tvorbu vlastně neznáme, takže můžeme studovat jen část celkového rozsahu tehdejší slovesné kultury. Protože však nemáme dochovanu v celém rozsahu ani produkci písemnou (z níž se mnoho ztratilo), nemůžeme podat vlastně ani obraz celého písemnictví na základě pramenných znalostí. Kromě toho — a to je zvláště důležité — při písemnictví musíme počítat s jinými estetickými měřítky než u literatury 19. a 20. století.⁴⁾ Je sice možné pomoci si studiem soudobých poetik a podobných pramenů, ale přitom se stále vydáváme nebezpečí, že se stane správné chápání estetických (a to pro středověk znamená ryze formálních) zvláštností díla jediným východiskem k jeho hodnocení, tj. že se dílo bude hodnotit jen z hlediska estetických požadavků publika, k němuž se obracelo (ve středověku tedy zpravidla duchovních a feudálů), a tak se zjednoduší jeho začlenění do celku společnosti. Problém, do jaké míry podporovalo dílo progresivní tendence společenského vývoje a do jaké míry je brzdilo, by se tím zatemnil a stavěl by se vlastně do pozadí, neboť hlavním měřítkem by se stávaly otázky formální dokonalosti díla.

Tím by se ovšem vylučovalo hlavní hodnotící kritérium; úsilí o správné chápání formálních kvalit díla viděných středověkýma očima by se stalo náhražkou snahy podat jeho marxistické hodnocení (tím spíš, že se pro soudobou uměleckou teorii problematika literárního díla redukovala v podstatě na jazykovou oblast). A přece by nemělo být pochyb o tom, že i středověké slovesné dílo musí být hodnoceno podle toho, jak přispívalo k společenskému vývoji, a zvláštnosti jeho formy nesmíme chápat odtrženě od jeho ideového obsahu a společenské funkce. Nicméně však „dobové“ chápání středověkého díla musí být pro badatele prvním krokem, bez něhož by nemohl úspěšně pracovat. Nejprve musíme pochopit, co dílo říkalo svému publiku, teprve pak můžeme hodnotit jeho postoj.

Při snaze o dobové chápání je veliká potíž v tom, že starší díla (zejména středověká) odrážejí život velmi vzdálený od života dnešního a že je velmi těžké postihnout celé kulturní a politické prostředí, v němž se starší literatura rozvíjela. Je sice možné „vcítit se“ do doby, ale tato metoda pro literárního historika nestačí, neboť ten se musí na dílo dívat stále z hlediska dnešního vývojového stadia literatury, z hlediska dnešního literárního snažení. Jinak mu hrozí, že v staré době utone, že bude pracovat samoučelně a únikově. Nám však nesmí jít jen o to, abychom dílo poznali a porozuměli mu, my musíme dojít dále, musíme směřovat k tomu, abychom dílo viděli z perspektivy vývojové, jako součást vývojové řady.

⁴⁾ K tomu srov. mou studii *Umělecké hodnoty našeho středověkého písemnictví* (Studie ze starší české literatury, 1956, str. 106—150; tam i další bibliografické odkazy).

Dívání soudobýma očima je tedy pouze jeden ze stupňů poznání, je to však stupeň nutný a nelze jej přeskočit, i když vyžaduje značnou znalost kulturní historie, soudobé básnické teorie atp. Kdybychom chtěli tento stupeň vynechat, viděli bychom snadno ideové i výrazové zvláštnosti staré literatury dnešními očima a tedy nutně zkresleně. Při bedlivém studiu však pochopíme, že mnohé z rozdílů ve formě starších literárních děl, které soudobý vnímatel dobře pociťoval, dnešním očím se ztrácejí, takže často vidíme jakoby v jedné rovině díla, která podle soudobého pojetí patřila rovinám dvěma, např. Alexandreidu a Dalimilovu kroniku, legendu o sv. Prokopu z Hradeckého rukopisu a Život sv. Kateřiny atp. Pak dochází k vzájemnému poměřování nesouměřitelných hodnot. Charakteristické rysy jednoho díla se vezmou za normu a druhé dílo se nesprávně hodnotí na základě mechanického poměřování, např. legenda o sv. Prokopu z Hradeckého rukopisu se jeví ve srovnání s Životem sv. Kateřiny jako primitivní, Dalimilova kronika ve srovnání s Alexandreidou jako dílo bez básnického vzletu atp. Takové mechanické poměřování může snadno postavit na hlavu celé hodnocení literárního vývoje, protože může odsouvat do pozadí literárního procesu díla připravující další vývoj, jako např. básně Hradeckého rukopisu, a do popředí klást díla sice vysokých kvalit formálních, ale ve vývoji vedoucích do slepé uličky.

Jiný druh vzájemného poměřování nesouměřitelných hodnot je mechanické srovnávání českého díla s jeho eventuální cizí předlohou. I zde jsou srovnávány objekty nesouměřitelné, protože cizí předloha a české dílo jsou začleněny do různého prostředí, jsou odrazem jiné situace a mají jiný úkol. Na středověkou adaptaci cizího díla se totiž nesmíme dívat jako na dnešní překlad. Při překladu se dnes chceme seznámit s cizím literárním dílem, ale v staré době tomu tak vždycky nebylo. Ve středověku naopak byla spíše snaha včlenit cizí dílo do českého života, jak dokazuje např. pojetí Alexandra Velikého v staročeské Alexandreidě nebo adaptace erbovních pověstí o Štilfridovi a Bruncvíkovi.

Vyšetřování vztahů k cizím předlohám, zejména k literárním dílům německým,⁵⁾ má ovšem cenu, ale nesmí se stát ani cílem studia, ani základem hodnocení. Základní otázkou marxistické literární historie musí být problém, jak odrazil český autor domácí skutečnost a jak jeho dílo odpovídalo potřebám domácí kultury. Zjištění, že užil tématu nebo obrazů daných předlohou, není pro hodnocení rozhodující — zvláště u středověkého díla, které vznikalo v době, kdy témata a básnické obrazy byly „ničí“, resp. náležely všem. Rozhodující je to, co z přejatých prvků český autor udělal.

Cílem studia se stává hledání předloh tehdy, když se autor domnívá, že nalezením předlohy vyřešil celý literárněhistorický problém, že nalezením předlohy je dílo vysvětleno a literárněhistorická práce končí. Tento dávno překonaný poziti-

⁵⁾ Německá díla byla ve srovnání s latinskými daleko vzácněji předlohou, ale jejich studium má někdy tendenční zabarvení, proto se u něho zastavuji.

vistický postoj⁶⁾ má za následek, že se badateli ztrácí domácí autor v síti cizích vlivů a analogií. Přitom vzniká bezděky podtext, že česká kultura nemohla sama vytvářet v starší době hodnoty, že mohla jen reflektovat hodnoty vytvořené kulturami jinými. Tak byly např. horlivě zkoumány prameny Štítného a Štítný se jevil jako pouhý bystrý kompilátor, podobně se zkoumal Husův vztah k Wiklefovi a Hus se jevil jako Wiklefův popularizátor atp. Ve skutečnosti se tímto postupem nevysvětlilo nic ani pro poznání díla, ani pro poznání literárního procesu, celá problematika se jen zamlžovala. Nalezení předlohy nebo pramene je jistě důležitý fakt, ale v čem je jeho důležitost? V tom, že po jeho objevení máme možnost určit, jaký měl český spisovatel rozhled. Ale proč sáhl právě po tom či onom vzoru? Jak tím přispěl kulturním potřebám českého prostředí? Co přinesl svého a specificky českého? Jak odrazil ve svém díle soudobou skutečnost? To jsou otázky, které na své řešení teprve čekají.

Uvedený postoj, který se domnívá, že vlivologicky pojatá geneze je omegou literárního bádání, vyžil se u nás s pozitivismem. Zato však je dosud časté, zejména na hranicích, mechanické hodnotící poměřování českých prací jejich předlohami. Tuto otázku snad nemusím podrobněji rozvádět; dotkl jsem se jí ostatně v I. kapitole a psal o ní už jinde. Zde chci ještě jen zdůraznit, že touto metodou, hledající období a podobnosti, ne však rozdíly, ztratí se při studiu literárních faktů to hlavní — totiž národní specifičnost.

I když jsme si vědomi, že mechanické srovnávání českých památek s předlohami nevede k cíli, který si klade marxistická literární věda, nelze máchnout rukou nad srovnávací metodou vůbec a od problematiky prostě odejít. Je třeba počítat s tím, že zejména v zahraničí mechanická srovnávací metoda dosud nezahynula, a proto je třeba její výsledky sledovat — a studovat vztah českých památek k cizím předlohám, ovšem z jiného aspektu: ne proto, abychom vysondovali, co čeští autoři brali, ale abychom mohli zjistit, co dovedli z „obecného“ majetku udělat.⁷⁾

⁶⁾ Postoj snažící se redukovat literárněhistorickou práci v podstatě na hledání předloh proniká např. v *Dějinnách literatury české* od Jana Jakubce (def. vydání I 1929, II 1934), kde je shromážděno mnoho materiálu k této otázce. Jak dlouho se tato metoda držela, je vidět např. z monografie Viléma Pražáka *Neuberkův sborník a Májový sen* (Sborník filos. fak. univ. Komenškého, 1924).

⁷⁾ Protože otázka studia vzájemných vlivů je stále v popředí zájmu zejména cizích badatelů, uvádím — jako dodatek k údajům v pozn. 8—12 k I. kapitole — ještě několik prací zabývajících se vztahy staročeské literatury k literatuře německé. — W. Schmidt, *Der alttschechische Mastičkář und sein Verhältnis zu den deutschen Osterspielen*, Zeitschrift für Slawistik 2, 1957, str. 223—242; G. Heidenreichová, *Staročeský „Tkadleček“ a poměr jeho stylu k německé skladbě „Ackermann aus Böhmen“*, Slovo a slovesnost 3, 1937, str. 87—98; Leopold Zatočil, *Poznámky o slohu sté. Tkadlečka a jeho poměru k Ackermannovi*, ČMF 24, 1937—38, str. 144—160; též, *Über die Bedeutung des alttschechischen Tkadleček für die Ackermannforschung*, Slavische Rundschau 10, 1938, č. 6, str. 96—104; též, *Závišova píseň ve světle minnesangu a její předloha*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 2, 1953, č. 2—4 (Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám), str. 110—126; Pavel Trost, *K německé předloze Závišovy písně*, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Jazyk a literatura 2, 1955, str. 260—261; L. Zatočil, *Zur deutschen Druckvorlage des Rohový Sauffryd von Tobiaš Mouřenín*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university D 6, 1959, str. 5—18.

Studium předlohy a srovnávání české skladby s předlohou má zvláštní význam tam, kde není dochován text českého zpracování v úplnosti. Tak např. obsah nedochovaných částí staročeské *Alexandreidy* lze doplnit podle latinské *Alexandreidy* Gualterovy nebo obsah ztraceného listu z *legendy o sv. Prokopu* z Hradeckého rukopisu podle latinské legendy *Vita maior*, která byla českému básníkovi pramenem. Někdy má znalost předlohy důležitost i pro určení zlomku nebo jeho zařazení do celku skladby; nově nalezený ostřihomský zlomek *Alexandreidy* byl určen právě podle srovnání s básní Gualterovou, stejně jako jeho místo v skladbě.

3. Periodizace literárního vývoje v starší době

Historické chápání a správné hodnocení jednotlivých děl tvoří první předpoklad pro vystižení literárního procesu. Druhou podmínkou pro správné vylíčení literárního procesu je to, že postihneme vnitřní zákonitosti vývoje literatury a na ní založíme periodizaci, tj. členění vývoje na jednotlivá období. Nemusím snad podrobně rozvádět, že nelze pokládat za periodizaci literárního vývoje mechanické aplikování vývojových mezníků z jiné oblasti nebo dokonce mechanické rozčlenění látky podle století nebo podle panovníků.

Stanovení periodizace podle vnitřních zákonitostí předpokládá, že nalezneme vůdčí vývojovou linii a odhalíme její souvislosti s vývojem hospodářské základny. Pak je možné určit i průběh literárního vývoje v souvislosti se sociálním pohybem (tj. sledovat vývoj literatury jako odraz společenského vývoje) a stanovit „uzlové body“ tohoto pohybu, jinými slovy stanovit periodizační mezníky. Přitom nesmíme ovšem zapomínat, že uzlové body označené letopočtem jsou data více méně pomocná. Literární život neprobíhá tak, že by se k určitému datu změnila celá situace, vždycky jsou v oběhu díla starší a žijí vedle tvorby nově vznikající; přesto však lze stanovit určité krátké období (pro jednoduchost označené často určitým rokem, např. 1620), v němž došlo k přelomu literárního života, kdy došlo ke změnám kvalitativního rázu.⁸⁾

Vůdčí vývojová tendence naší literatury v starší době je její směřování k lidovosti.⁹⁾ Otázku lidovosti starší literatury ovšem musíme zkoumat jednak vývojově, jednak se stálým zřetelem k dnešnímu obsahu pojmu „lidovost literatury“. Jenom takové hledisko, vycházející z poslední fáze, dává nám možnost odhalit v starších vývojových obdobích ony složky, které k literárnímu dnešku směřovaly nebo k němu upravovaly cestu. Stálý zřetel k dnešnímu obsahu pojmu lidovost při studiu starší literatury však skrývá v sobě nebezpečí, že teoreticky méně fundovaní badatelé budou k problematice přistupovat nehistoricky a že budou do starší literatury

⁸⁾ V poslední době věnoval pozornost teoretickým otázkám periodizace literárního procesu Mikuláš Bakoš v úvahách *Z objektivních zákonitostí literárního vývinu* (pojata do knihy *Literatura a nadstavba*, 1960, str. 137–177; jsou sem zahrnuty dvě studie, a to *K otázkám periodizace literárních dějin* a *O periodizaci literárních dějin*). K tomu srov. mou stať *Významný příspěvek k otázkám literárněvědné práce*, *Česká literatura* 9, 1961, str. 49–56.

⁹⁾ Podrobněji jsem o tom pojednal ve studii *O lidovosti starší české literatury* (Studie ze starší české literatury, 1956, str. 21–68, původně v časopise *Česká literatura* 2, 1954, str. 219–251).

mechanicky promítat hlediska platící pro literaturu novou a nejnovější a při výkladu jednotlivých památek starší literatury z hlediska jejich lidovosti si budou počínat mechanicky. Aby se toto nebezpečí zmenšilo, a zvláště proto, že pojem lidovost má pro novou literaturu přesně vymezený obsah, je lépe neužívat tohoto termínu pro starší literaturu a místo o „lidovosti“ literatury mluvit o „vztahu literatury k lidu“

O vztahu naší starší literatury k lidu nesmíme ovšem mluvit sumárně a dívat se na starší literaturu jako na homogenní celek; protože jde o tvorbu odehrávající se v dlouhém časovém rozpětí a odrážející několik fází společenského vývoje, není možno zkoumat jednotlivá díla starší literatury v poměru k lidu šablonovitě, ale je nutno ke každé vývojové fázi a vlastně ke každému jednotlivému dílu přistupovat podle specifických kritérií a tak sledovat, jak se vztah literatury k lidu v historickém vývoji měnil, jak nabýval nové a nové podoby podle toho, jaké úkoly literatury v daném období řešila.

Při tomto zkoumání ovšem musíme mít stále na mysli lidovost dnešní literatury a ptát se, které složky v minulém vývoji vedly k poslednímu vývojovému stadiu, tj. k dnešku; jenom tak je možno odkrýt pokrokovou linii ve vývoji naší literatury, onu linii, která se na první pohled nejeví vždycky jako přímá, ale má svoje zákruty a peripetie. Při zkoumání, které se neomezuje jen na uzavřený úsek vývoje, ale má na mysli celý vývoj, ukáže se také, že ne jeden zdánlivý krok nazpět byl ve skutečnosti krokem kupředu.

Problematiku lidovosti literatury je třeba zkoumat z dvojího hlediska, obsahového a formálního. Obsahovou stránkou míním úsilí literatury o zobrazování lidového života a hájení zájmů lidu, formální stránkou míním úsilí o co největší srozumitelnost. V starší době je to především snaha po uplatnění češtiny v kulturním životě a v souvislosti s tím úsilí o zpřístupnění kulturních statků co největšímu počtu příslušníků národní pospolitosti. Obsahová stránka je ovšem prvotní; je v přímé souvislosti s pokrokovostí díla, přesto však neztotožňují obsah díla s jeho významem pro zlidovování literatury, neboť se v starší době může pokrokový obsah projevovat v díle psaném jazykem lidu nesrozumitelným a naopak dílo obsahově méně průbojné může sehrát důležitou úlohu právě proto, že probojovává nové možnosti pro uplatnění lidu srozumitelného jazyka v kulturním životě. Při studiu vztahu starší literatury k lidu pak musíme zkoumat i problematiku děl, která odrážejí život lidu z nelidových nebo i protilidových pozic. Problematika se často ještě komplikuje tím, že totéž dílo může v různých dobách a za rozličné situace působit svými jednotlivými složkami různě.

Vůdčí linií vývoje starší české literatury je její úsilí o zpřístupnění kulturních statků širokým vrstvám, tedy úsilí o zlidovění vzdělanosti. Prvním stupněm k tomu byla snaha o zesvětštění literatury; knižní vzdělanost byla totiž dlouho monopolem duchovenstva, a proto úsilí o její zesvětštění rozšiřovalo sociální základnu literatury směrem k širším vrstvám. Protože literárním jazykem kleru byla latina, úsilí

o zlidovění bylo zároveň bojem o literární jazyk srozumitelný lidu. Tak je úsilí o zlidovění a laicizaci literatury neoddelitelné od snah o uplatnění češtiny v literárním životě. Proto také boj o zlidovění kulturních statků, který probíhal souběžně s celkovým sociálním vývojem a odpovídal jeho potřebám, byl veden současně na frontě sociální (tj. jako úsilí o to, aby se literatura stala mluvčím zájmů co nejširších vrstev) a na frontě jazykové (tj. jako úsilí o uplatnění češtiny v knižní vzdělanosti).

V tomto úsilí je pět fází, které odpovídají fázím společenského vývoje a udávají periodizaci vývoje starší literatury.¹⁰⁾ — První vývojová fáze začíná v druhé polovině 9. století, kdy vzniklo v českých zemích písemnictví, a trvala asi do poloviny 13. století. Z hlediska historického vývoje je to období vzniku a upevnění feudálních vztahů a feudálního státu (raný feudalismus), z hlediska spisovného jazyka je to doba, kdy čeština nebyla dosud jazykem knižní vzdělanosti. Literární život byl výlučně v rukou jediných tehdejších vzdělanců, duchovních. Duchovní vytvářeli napřed literaturu jazykem staroslověnským, zčásti srozumitelným i lidu, později byla však staroslověnština vytlačena latinou; první stopy literárního užití češtiny se objevují až na konci tohoto období. V druhém období (od poloviny 13. století do prvních let 15. století) vzniká česky psaná literatura a prudce se rozrůstá. Je to doba rozvíjení feudalismu, centralizované monarchie a vzniku stavovské společnosti. Patos literárního procesu je v soutěži mezi literaturou psanou česky a literaturou latinskou, zčásti i německou. V této soutěži česky psaná literatura nabývá stále většího rozsahu v souvislosti s tím, jak se zvyšuje podíl laiků na literárním životě. Česky psaná díla odrážejí zprvu zájmy feudálů, ale později i měšťanů a tím se začíná literatura demokratizovat. V třetím období, husitském, které sahá od prvních let 15. století asi do konce šedesátých let téhož století, dosahuje vývoj literatury k lidovosti svého vrcholu: dochází k husitskému revolučnímu hnutí, jehož lidové složky jsou namířeny proti samotnému feudálnímu řádu, a literatura se stává bojovou zbraní. V této době česky psaná tvorba opanovala celou oblast kulturního života a stala se v nepokrokovějších dílech mluvčím lidových mas. — Po likvidaci husitského revolučního hnutí nebyly zcela zničeny jeho výdobytky; v kulturní oblasti nastává čtvrté vývojové období české literatury, v němž se literární tvorba česká zaměřuje k životní praxi za kulturní převahy měšťanstva a snaží se svérázným způsobem vyrovnat s podněty evropské renesance a reformace. Přitom se rozšiřuje sociální škála publika, takže česky psané literatury stále přibývá. Veliký kvantitativní kulturní rozvoj trvá (a má stále vzestupný ráz) až do dvacátých let 17. století, kdy nastal v kulturním životě násilný zvrat. Po udušení povstání českých stavů proti cizácké habsburské monarchii, která představovala krajní feudální reakci, nastává páté a poslední období vývoje starší české literatury. Jeho charakteristickým znakem je ústup měšťanské kultury. Měšťanstvo je vyřadeno z politického života a ztrácí se i jeho úloha v českém kulturním životě, neboť se do značné míry germanizuje. V souvislosti s tím nastává prudký pokles literární produkce. Za této situace se dostává do popředí literárního procesu ústní lidová slovesnost odrážející vztah lidu k světu a k ní se druží rukopisné skladby písmáků. O tuto slovesnost se pak opírala literatura národního obrození, doprovázející proces vzniku české buržoazie. Lidová tvorba se tak stala východiskem klasické literatury 19. století (Čelakovský, Erben, Havlíček, Němcová), vedle ní však literární tvorba národního obrození navazovala i na tradici staršího písemnictví, které bylo znovu uváděno do oběhu novým vydáváním oblíbených děl.

¹⁰⁾ Toto pojetí a periodizace jsou aplikovány v uvedených akademických *Dějínách české literatury I.*

4. Literární proudy a směry v starší české literatuře

Již jsem uvedl, že písemnictví mělo v národním kulturním životě dlouho méně důležité postavení, než jaké má dnes. Nebylo to jen proto, že převážná část slovesné produkce byla pěstována v podobě slovesnosti ústní, ale i proto, že se v písemnictví dlouho neuplatňoval národní jazyk. Tak stálo písemnictví dlouhou dobu stranou od proudu ústní slovesnosti a mohlo s ní začít soutěžit teprve tehdy, když pronikl do literárních projevů národní jazyk, tj. od konce 13. století. Pokud se v písemnictví neuplatňoval národní jazyk, písemnictví bylo přístupno jen malé části národní pospolitosti — na rozdíl od „nových“ literatur, kde se v písemnictví sice odrážejí zájmy různých společenských vrstev, ale kde písemnictví je zároveň potenciálně přístupné a jazykově srozumitelné všem příslušníkům národa.

Ani s rozvojem národního jazyka v literárních památkách však nevzniká kulturní situace, na kterou by se dala aplikovat dnešní hlediska. Písemný projev byl po celý středověk v menšině a vedle toho i písemnictví počítalo především s ústním přednesem. Přes své namnoze orální zaměření však bylo písemnictví pocíťováno stále jako něco cizího ústní slovesnosti, neboť bylo většinou jinak třídně zakotveno. Za takové situace nemohla ovšem literatura ve středověku vytvořit celistvost, která by se mohla srovnávat s celistvostí literatury dnešní. Ve svém celku nebyla ani potenciálně přístupná většině příslušníků národní pospolitosti, neboť ti se mohli literárního života zúčastňovat jen příležitostně, a to ještě ne v celém rozsahu, protože šlo o tvorbu v podstatě kněžskou a šlechtickou. Pokud zobrazovala život lidu, bylo to zpravidla z pozic feudálů.

Od druhé poloviny 14. století se kulturní situace mění, neboť do české literatury pronikají i zájmy měšťanstva a zčásti lidu. Rozšiřování sociální základny písemnictví však nepřispívalo k scelování literatury. Hlavní překážka nebyla snad v tom, že hegemonem kulturního života byla stále šlechta s duchovenstvem a nová literární tvorba rozváděla po umělecké stránce podněty literatury sloužící především feudálům, jako spíše v tom, že stále převládal ústní přednes a při něm šlechtické obecenstvo sotva konzumovalo část tvorby určenou měšťanstvu a naopak. Bylo to dáno zčásti už vnějšími okolnostmi: šlechtická tvorba byla přednášena v jiném prostředí než tvorba měšťanská a obojí publikum se sotva kde sešlo k společnému poslechu. Šlo tedy o literaturu rozčleněnou podle společenských vrstev, mezi jejichž tvorbou byla hranice ostřejší, než jaká je mezi tvorbou společenských skupin v literaturách moderních. Tato hranice se začala později stírat tím, že se látky původně šlechtické dostávaly i k měšťanskému a lidovému publiku, vyrovnávání bylo však často jen zdánlivé a vnější, neboť se při přechodu látky do jiného společenského prostředí měnil vztah hrdiny k životu. Šlechtický hrdina se stal novému publiku pouze nositelem dobrodružnosti, nikoli však nositelem rytířských ctností, protože tyto ctnosti byly měšťanskému pojetí života již cizí. Vznikal tak vlastně nový hrdina, který měl se svým prototypem společné jen jméno a vnější

znaky. Šlo tedy o adaptaci tradičních látek pro nové sociální prostředí, nikoli o rozšiřování pole původně šlechtické literatury.

Přes uvedené sociální rozrůžňování, v němž se ovšem odrážejí antagonistické zájmy, pozorujeme však ve středověké české tvorbě některé společné rysy, které se rozprostírají po celé její oblasti. Tak např. je v ní velmi mnoho společného ve způsobu zobrazování; ať už jde o tvorbu určenou šlechtě a duchovenstvu, nebo o tvorbu určenou měšťanstvu. Pro tyto společné rysy se mluvívá někdy o literatuře od počátku 13. století až do doby husitské jako o tvorbě „gotické“¹¹). Pojem gotické literatury však nelze ztotožňovat s literárním směrem nebo proudem v dnešním slova smyslu. Je to proto, že pojem gotické literatury je vytvořen abstrakcí zahrnující tvorbu celé epochy. Společné rysy této tvorby jsou důsledkem společného světového názoru, též ideologie a též poetické teorie, kterou literární tvůrci (vesměs vzdělanci) znali ze škol; přitom však nelze říci, že by „gotická“ literatura nebyla umělecky diferencována. Při studiu jednotlivých děl lze pozorovat na jedné straně novátorství a na druhé straně epigonství podobně jako v literatuře nové, nebylo však činitele, který by spojoval příbuzná díla v celistvosti obdobné moderním směrům, nebylo uvědomělých literárních programů, ba ani úsilí o ně. Básnická teorie byla v podstatě jedna, obecně závazná, univerzalistická, a kde pozorujeme rozdíly v její aplikaci, tam jde o rozdíly individualit — a jejich epigonů. Najdeme sice teoretické projevy (Štítného obhajoba spisování v českém jazyce), najdeme výrazné individuality, ale není literárního směru v dnešním slova smyslu; dá se mluvit jen o *literárních skupinách* (např. básně družící se obsahem i formou k Nové radě Smila Flašky z Pardubic).¹²)

Lze však mluvit s plným právem o dvou proudech, o proudu snažícím se přisát k životu a o proudu literatury odtrhující se od živé problematiky konkrétního života. Nositelem pokrokové vývojové linie jsou progresivní díla proudu prvního, tj. díla směřující k zobrazování skutečného života, k hájení zájmů lidu, a tím připravující literaturu husitskou.

Novou situaci vytvořilo v literárním životě h u s i t s t v í. Za revolučního hnutí se změnil podstatně vztah literatury k životu, mizela tradiční literatura zábavná a do popředí literárního procesu se dostávala díla sloužící aktuálnímu boji. Pro další literární vývoj však bylo zvláště důležité to, že se začalo rodit nové pojetí národní literatury, neboť se vytvářela její vázanost k národnímu jazyku, a tak vlastně vznikaly podmínky pro vytvoření celonárodní literatury v moderním slova smyslu, tím spíše, že problémy, které husitství řešilo, dotýkaly se celé národní pospolitosti. Hegemonem kultury se stalo měšťanstvo a v době největšího vzepětí revolučních

¹¹) Tento termín zavedl do literárních dějin (pod vlivem „duchovědné“ periodizace našeho dějinného vývoje provedené Josefem Pekařem) Arne Novák ve 4., přepracovaném a rozšířeném vydání *Přehledných dějin literatury české* (1936—1939; srov. též zkrácené vydání pořízené Rudolfem Havlem a Antonínem Gruntem pod titulem *Stručné dějiny literatury české*, 1946).

¹²) K tomu srov. mou rozpravu *Smilova škola. Rozbor básnické struktury*, 1941.

bojů se hlásil k slovu lid. Spolu s tímto rozšířením sociální základny docházelo v me-
zích česky psané literatury k složitější souhře sil, než jak tomu bylo dříve. Litera-
tura se snažila působit na protivné strany i na indiferenty a vyhraňovalo se v ní
křídlo husitské a křídlo protihusitské, při čemž se obě tato křídla obracela k těmž
publiku. Přesto se však ani zde nedá ještě mluvit o dvou literárních směrech v mo-
derním slova smyslu. Jednak zobrazovací metoda tvorby husitské i protihusitské
je v podstatě stejná, jednak není patrné úsilí o formulování literárních programů.
Literatura je zaměřena k boji, bojuje o otázky života a řeší konkrétní úkoly životní,
ne však otázky úzce literární. Najdeme sice svérázné osobnosti a styly, najdeme
ideologické protiklady, ale nenajdeme nic, co by nás opravňovalo hledat v literár-
ním životě směry v moderním slova smyslu. Pro vznikající vázanost národní litera-
tury k národnímu jazyku a těsné sepětí slovesné tvorby se životem se však začíná
literární život podobat dnešnímu. Jsme na začátku procesu, který zúrodňuje půdu,
z níž budou vyrůstat literární směry v dnešním slova smyslu.

Jakousi křížovatkou v tomto vývoji je literatura českého h u m a n i s m u,
která přináší i nový způsob rozšiřování literárních děl knihtiskem. — Knih-
tisk byl vyvolán rostoucím zájmem o písemnictví. S širícím se vzděláním širších vrstev
vznikala potřeba rychlejšího oběhu slovesných děl a tu mohl nejlépe ukojit vynález
nové techniky rozmnožování knih. Díky knihtisku se literární dílo zlevňuje, ale
zároveň se mění způsob literárního života, neboť slovesná díla přestávají být vní-
mána především poslechem, ale stále více se počítá s tichým čtením „pro sebe“
tak jako v literatuře dnešní. Literární život tedy již není vázán na možnost posle-
chu, příležitost k vnímání slovesných děl je prakticky neomezená a tak se vytvářejí
podmínky pro masovější šíření literatury. V souvislosti s tím nabývá i literatura
nového postavení ve vztahu k lidové ústní slovesnosti a začíná s ní soutěžit. Zde se
uplatnily zejména tak zvané knížky lidového čtení; mezi nimi a ústní lidovou slo-
vesností se vytvářely těsné vztahy, a tak leccos z lidového čtení proniklo do lido-
vého podání, např. i některé látky původu feudálního.

Za těchto podmínek literárního života vznikaly též větší možnosti k soustřeďo-
vání literární tvorby. Vytvářela se střediska slovesné produkce, spisovatel se stával
důležitějším činitelem v národním životě, než tomu bylo dříve, a byl si toho posta-
vení vědom. Tím vznikaly i *náběhy k literárním směrům*. První takový náběh
představuje protiklad v táboře spisovatelů, kteří bojovali z humanistických pozic
proti středověku: část jich psala latinsky, kdežto druhá část usilovala o tvorbu v ja-
zyku národním. Tak vzniklo na jedné straně křídlo latinsky píšících humanistů a
na druhé straně křídlo spisovatelů píšících česky a programově usilujících o co nej-
vyšší kulturu jazyka národního v humanistickém duchu. Toto protikladné pojetí
spisovatelské práce našlo pregnantní výraz v známém Přípisu knězi Jirovi od
Viktorina Kornela ze Všehrd. Přesto však ani u skupiny humanistů blízkých Vše-
hrdovi a jeho kulturnímu programu nedá se ještě mluvit o literárním směru v dneš-
ním slova smyslu. Protiklad humanismu latinského a českého („národní“) ne-

lze klást do téže roviny jako literární směry v moderních literaturách již proto, že nešlo o boj uvnitř národní literatury v dnešním slova smyslu, nýbrž že se teprve probíjávalo nové pojetí národní literatury proti staršímu, totiž pojetí literatury psané jazykem národním a rozprostírající se přitom po všech oblastech kultury. Proto nelze ještě mluvit o literárním směru, nýbrž jen o literární skupině. Nicméně jsou zde však proti starší literatuře náběhy k literárnímu směru po té stránce, že jde o skupinu spisovatelů, která vyznává společný program literární práce a má ve Všehrdovi svého teoretického mluvčího.

Teoretický zájem o literaturu se od Všehrdovy doby stále zvětšoval. Nebyl sice ani dříve něčím neznámým, teoretický zájem o literární otázky existoval i ve středověku, ale tehdy měl jiný ráz a jiné poslání, neboť se omezoval na studium uznávaných poetik, které přinášely obecně závazná pravidla. Byl tedy rázu recepčního a pasivního, kdežto od 16. století šlo teoretikům již o specifické otázky české literatury, i když je viděli prizmatem klasické básnické teorie. Sem směřovalo zejména úsilí o obrození poezie uváděním časomíry, které dosáhlo vrcholu v stati J. A. Komenského *O poezi české*. V tomto teoretickém úsilí je již vidět nový poměr k životu a k umění. Typické středověké poetiky chtěly vytvořit obecně platnou teorii, což bylo ve shodě se středověkým univerzalismem i s jediným jazykem náročné literatury, latinou. Pokud se aplikovala pravidla formulovaná ve středověkých poetikách na národní literatury, bylo to jen přenášení obecné básnické teorie beze zření k národní specifičnosti. O jakousi obecnou teorii usilovali i latinsky píšící humanisté a později latinští teoretikové protireformační doby, naproti tomu však česky píšící teoretikové, jako např. Komenský a před ním J. Blahoslav, mysleli už jinak, jim šlo o specifické potřeby národní literatury. Tak postoupili od středověkého univerzalismu k otázkám národní specifičnosti, i když ještě vyznávali obecně platný ideál krásy a i když viděli normu jazykové dokonalosti v klasické latině a řečtině.

Jak jsme viděli, v literárním životě starší doby nelze dobře mluvit o literárních směrech, ale s nástupem husitství se vyvíjejí jejich zárodky. Z hlediska vývoje literárních směrů lze tedy vidět v starší české literatuře dvě fáze, jejichž hranici tvoří zhruba nástup husitství.

Pro první fázi je příznačné to, že nejsou patrné ani náznaky literárních směrů. Je to doba, kdy se slovesná díla šířila především ústní cestou a kdy se písemnictví jen pozvolna stávalo hlavním představitelem slovesné kultury. Ústní šíření slovesných děl znemožňovalo širší pospolitosti pociťovat literaturu jako celek, jednotlivá její díla nebyla ani potenciálně přístupná širšímu okruhu, literární život nebyl scelen, takže nebyly podmínky pro vytváření literárních škol a směrů. Pokud použijeme termínu literární škola,¹³⁾ je to jen označení skupiny příbuzných skladeb, nejde o literární školu v moderním slova smyslu.

¹³⁾ Např. *nejstarší epická škola, Smilova škola* atp.

Za husitství však byly vytvořeny podmínky pro scelování literárního života. Přispíval k tomu zejména zvýšený zájem o literaturu, její intenzivní zasahování do života a nová čtenářská základna. Literatura se stávala záležitostí daleko širšího publika, než jak tomu bylo dříve, a v souvislosti s tím se měnil od 15. století i způsob vnímání literárních děl. Na místo řemeslného přednášeče nastupovala tichá četba „pro sebe“ a stoupající zájem o literaturu vedl k rozšíření knihtisku. Tak se měnil způsob literárního života a tato změna nesla s sebou i větší zájem o teoretické projevy a náběhy k literárním manifestům. To všechno však nebylo — a ve své době ani nemohlo být — více než náběhy. Písemnictví bylo stále ještě přístupno jen poměrně malé části národní pospolitosti znalé písma. Proto nemohlo také mít rozhodující úlohu v kulturním životě celé národní pospolitosti, nemohlo se stát obecným majetkem a hlavním představitelem národní vzdělanosti.

Teprve koncem 18. století, tedy v době, kdy začíná tak zvané obrození, vznikají podmínky pro vznik literárního života blízkého literárnímu životu dnešnímu. Od té doby se literatura stává důležitým společenským činitelem a majetkem celého národa. Zájem o ni roste a v literatuře se začíná vidět hlavní představitelka národní vzdělanosti. Její začlenění do života společnosti se tím ovšem podstatně změnilo a proti starší době se také radikálně změnil poměr písemnictví k ústní slovesnosti a způsob jeho konzumpce. Hlavním představitelem slovesné kultury se stal písemný projev. V souvislosti s tím se začala projevovat široká zainteresovanost publika a snaha stále využívat literatury pro sociální a politické boje. Literatura se tak stala polem, na němž se mohly srážet protichůdné ideologie, a v souvislosti s tím se rozrůstala publicistika. Tak byly vytvořeny podmínky pro vznik literárních směrů.

Abychom mohli uznat existenci literárního směru, musí být určité sociálně politické poměry, které mohou určitou vrstvu jistým způsobem uzpůsobit. Literární směr má základ v societě, která čeká určitý způsob tvorby a inicuje ho. Čtenářská obec musí být uzpůsobena, aby mohla dílo recipovat.¹⁴⁾

¹⁴⁾ Pro téma zpracované v této stati jsou podnětné i vývody Dmitrije Sergejeviče Lichacheva v článku *K voprosu o zaroždenii literaturnych napravlenij v russkoj literature*, Russkaja literatura 1958, č. 2, str. 3—13.